

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В ЦАРСТВІ АРШАКІДІВ І СХІДНА ПОЛІТИКА РИМУ (ЕПОХА АВГУСТА І ТІБЕРІЯ)

Парфянське царство Аршакідів з огляду на сформований історіографічний дискурс та стан джерельної бази здебільшого розглядається в контексті своїх конфліктів з Римом доби республіки та імперії. За винятком археологічних та нумізматичних джерел, більшість реконструкцій історії Парфії базується на основі повідомлень греко- і латиномовної нарративної античної традиції. Одним з важливих питань у цьому контексті є внутрішньополітичні конфлікти в Парфії на рубежі ер, які, за винятком декількох розвідок Г. Кошеленка [Кошеленко 1963] та Л. Грегорацці [Gregoratti 2012, 25–36], спеціально не розглядалися дослідниками. А проте їхній аналіз дозволяє нам як розробляти питання внутрішньої історії царства Аршакідів, так і простежувати логіку діяльності римлян на своєму східному прикордонні, тому вони є ключовою ланкою в дослідженнях історії Близького Сходу в перші століття нової ери. Хронологічний проміжок останніх двох десятиліть I століття до н. е. – першої третини I ст. н. е. обраний з огляду на те, що в цей час ми спостерігаємо трансформаційні процеси як у царстві Аршакідів, так і в Римі, де відбувається становлення нового політичного ладу – принципату, і цей період припадає саме на діяльність Октавіана Августа та його наступника Тіберія.

З нарративної традиції та за матеріалами нумізматичних джерел нам відомо, що парфянський цар Фраат IV, який почав правити у 30-ті рр. до н. е., з 31 року до н. е. до 26–25 рр. до н. е. був зайнятий боротьбою престол зі своїм братом Тірідатом [Dio Cassius 1914–1916, 51, 18]. Останньому вдалось витіснити Фраата на територію східних сатрапій, де вигнанець шукав підтримки у скіфів [Wolski 1976; Дибвойз 2008, 127]. Обидва Аршакіди звернулись до Октавіана по допомогу, проте він відмовив, що було зумовлено його боротьбою з Марком Антонієм, яка розгорнулася у цей час [Dio Cassius 1914–1916, 51, 18, 2]. Навесні 30–29 р. до н. е. Тірідат втік у римську провінцію Сирію і захопив із собою полоненого сина Фраата [McDowell 1935, 185; Wolski 1966]. Октавіан, найімовірніше, дозволив вигнанцям там залишатись. Діон Кассій повідомляє, що Фраат сам надіслав сина до Тірідата і в Рим, проте, вочевидь, тут він припускається помилки з огляду на загальний контекст подальших подій [Dio Cassius 1914–1916, 51, 18, 3].

Питання повернення сина Фраата в наступні кілька років стає основним у римопарфянських контактах. Невідомо достеменно, коли саме послі Фраата прибули до Октавіана з цього приводу – коли той перебував в Антіохії у 29 р. до н. е. чи коли був в Іспанії [Парфенов 2001]. Аналіз повідомлень Діона Кассія та Юстіна, які висвітлюють ці події, показують, що помилки при висвітленні порядку подій зустрічаються в Юстіна доволі часто [Дибвойз 2008, 135], що, можливо, робить повідомлення Діона Кассія про ранню дату візиту більш аргументованим. За його інтерпретацією, посольство Фраата звернулось до сенату, який передав це питання на розгляд Октавіану і між 29 та 26 роками до н. е., а не у 23 році до н. е. [Dio Cassius 1914–1916, 53, 33; Iustinus 1853, 42, 5, 8]. Фраату повернули його сина, й оскільки монетний двір у Селевкії на Тигрі, де відбувалося основне карбування

монет парфянських володарів, досить спонтанно переходив із рук у руки, останні монетні емісії Тірідата датуються травнем 26 р. до н. е. і березнем 25 р. до н. е. [Wroth 1903, 102–104]. Враховуючи цей факт, можна відносити повідомлення Діона Кассія до 25 року, і вирішується проблема, яка виникає при датуванні посольства 23 р. до н. е. У свою чергу, вимогу про видачу самого Тірідата Октавіан відхилив і, повертаючи Фраату лише його власного сина, згадав про повернення орлів легіонів, захоплених парфянами під час походів Красса й Антонія [Dio Cassius 1914–1916, 53, 33, 2].

Проте можна вважати ймовірною й версію Юстіна [Iustinus 1853, 42, 5, 8]. Дата 23 р. до н. е. вкладається в загальну картину розвитку римо-парфянських відносин цього часу, оскільки син Фраата міг використовуватись як один з важелів для укладення мирної угоди 20 р. до н. е., зокрема під час місії Марка Агріппи на Схід у 23 р. до н. е. [Magie 1908, 150]. На нашу думку, припинення випуску Тірідатом монет не може вважатись вирішальною підставою для висновку про повернення Фраату сина раніше весни 25 р. до н. е. Оскільки через деякий час Тірідат знову був розбитий, син Фраата цілком міг використовуватись римлянами для тиску на Парфію. В. Тарн, спираючись на інформацію Діона Кассія, вважав, що Фраат (молодший) міг бути проголошений співправителем Тірідата і римляни підтримували обох кандидатів на противагу Фраатові.

У 23 році до н. е., на Схід вирушив Марк Віпсаній Агріппа, який провів переговори з послами Фраата [Velleius 1924, II, 93, 2; Dio Cassius 1914–1916, 53, 32; Josephus 1926, XV, 10, 2], хоча Діон Кассій повідомляє, що сам Агріппа перебував на Лесбосі і лише координував дії своїх довірених осіб. Переговори тривали впродовж літа – осені 23 р. до н. е. Римляни вимагали повернення значків легіонів, втрачених Крассом, та військовополонених. Ослаблений внутрішньою боротьбою, Фраат вирішує укласти мир, що ознаменувало завершення багаторічної напруженої прямої конфронтації [Iustinus 1853, 42, 5, 11–12; Dio Cassius 1914–1916, 51, 18].

20 рік до н. е. став часом дипломатичного триумфу Августа. Принцепс у цей час особисто перебував у Сирії та направив Тіберія для зустрічі з парфянами, і 12 травня римлянам вручили значки легіонів [Suetonius 1914, Aug., 21, 3; Tib., 9, 1; Velleius 1924, II, 91]. Незважаючи на широкомасштабну пропаганду [Rich 1998; Lerouge 2007; Дибвойз 2008, 132], ключові суперечності римо-парфянського протистояння так і не були вирішені й мирний договір Августа зняв на деякий час лише першочергові проблеми. Напружена ситуація у Вірменії створювала передумови для втручання як римлян, так і парфян. Парфія де-факто визнавала римський вплив у Вірменії, проте Мідія Атропатена опинялась у сфері впливу парфян.

Розуміючи всі небезпеки внутрішньополітичної боротьби, в 10 році до н. е. діти Фраата були направлені до Риму, можливо на вимогу нової дружини царя – Музи [Sartre 2005]. Латиномовна традиція зафіксувала думку, що Фраат віддав своїх дітей у заручники не стільки через страх перед римлянами, скільки через недовіру до своїх співплемінників [Tacitus 1992, II, 1; Suetonius 1914, Aug., 21, 3; Velleius 1924, II, 94]. Натомість у грекомовній традиції Муза зображена італійською рабинею грецького походження, яка змусила Фраата відправити законних дітей у Рим, для того щоб відкрити шлях для свого сина Фраатака [Josephus 1926, XVIII, 2, 4].

Фраат запросив намісника Сирії в 10–9 рр. до н. е. Марка Тітія на зустріч і передав йому своїх синів – Сераспадана, Родаспа, Вонона і Фраата. Можемо також припустити, що ці події були пов'язані не стільки з підступністю Музи, скільки з реальною небезпекою для життя дітей Фраата, оскільки в Йосифа Флавія збереглись уривчасті повідомлення про якогось Мітрідата, який займав престол, можливо, у 12–10 рр. до н. е. [Josephus 1926, XVI, 8, 4].

А проте Фраат IV був убитий своїм сином Фраатаком та дружиною Музою [Josephus 1926, XVIII, 2, 4–5 (39–41)]. Попри досить спірне в інтерпретації повідомлення

про їхнє одруження, яке зустрічається в того ж Йосифа Флавія, поява Музи поряд з Фраатаком на його монетному карбі є лише свідченням її співправління, можливо як регента, і не більше [Wroth 1903, 139–141; Josephus 1926, XVIII, 2, 4 (42–43)].

Місія онука Августа, Гая, була пов'язана не лише з проблемами у тогочасній Вірменії, а й з конфліктними ситуаціями всередині Парфії. Після прибуття Гая на Схід виникла загроза воєнного конфлікту з парфянами [Dio Cassius 1914–1916, 55, 10, 20; Mattern 1999, 37]. Для певного умовного врегулювання було вирішено провести зустріч на острові посеред Євфрату, який на цей час зберігав свою роль кордону між двома імперіями [Velleius 1924, II, 101]. Було домовлено, що парфяни не будуть втручатись у вірменські справи і брати Фраатака надалі залишатимуться в Римі [Dio Cassius 1914–1916, 55, 10a, 4]. На престолі у Вірменії Гай утвердив Аріобарзана – царя Мідії Атропатени [Dio Cassius 1914–1916, 55, 10a, 5; Tacitus 1992, II, 4; Asdourian 1911, 70–71].

Фраат V згодом був вигнаний або вбитий, і царем стає Ород III, який правив лише з 4-го по 6–7 рік н. е. і загинув внаслідок змови [Wroth 1903, 142; Josephus 1926, XVIII, 2, 4 (44–45)]. Парфяни звернулись до Августа з проханням прислати їм нащадка царського роду – Вонона. Перші його монети датуються 8/9 р. н. е. [Wroth 1903, 143]. Август наділив Вонона багатими дарами. Проте самі парфяни його прибуття сприйняли більш ніж прохолодно [Tacitus 1992, II, 2]. Тацит залишив нам дуже стереотипний опис причин невдоволення новим царем. Вонон, вихований у римському середовищі і ворожий до звичаїв предків, рідко полював чи влаштовував кінні забави, на вулицях міст з'являвся на ношах і нехтував бенкетами в тій формі, яка була поширена в Парфії. Викликало роздратування та сміх і його оточення, яке складалося з греків, окрім того, демонструючи не образ типового “східного” царя, а доступного, милостивого і добродушного володаря, Вонон викликав у парфян дуже негативне враження [Tacitus 1992, II, 2].

Внаслідок перевороту, який відбувся в 10/11 р. н. е., царем парфян став Артабан III – цар Мідії Атропатени, пов'язаний із племенами дахів [Josephus 1926, XVIII, 2, 4]. Вонон згодом спробував повернути владу [Josephus 1926, XVIII, 2, 4 (48)], і навіть простежується його надчеканка монет Музи і Фраатака [Wroth 1903, xlii]. Після того як Вонона остаточно розбили, він утік у Вірменію, де зайняв вакантний пост царя, оскільки тамтешню правительку Ерато вигнали [Tacitus 1992, II, 3–4]. Загроза з боку Артабана в цьому контексті була реальною не лише для Вірменії, а й для Риму, якби останній захотів підтримати Вонона. Тому легат провінції Сирії, Кретік Сілан, викликав Вонона і, “зберігаючи розкіш та царський титул”, взяв його під варту [Josephus 1926, XVIII, 2, 4 (50–52); Tacitus 1992, II, 4].

До цієї проблеми повернулись лише в часи Тіберія у 18–19 рр. н. е., коли на Сході з особливою місією перебував племінник імператора – Германік. До нього прибуло посольство від царя Артабана. Він хотів висловити Германіку свою повагу і зустрітись на Євфраті, проте головним було питання, яке стосувалось перебування Вонона в Сирії [Tacitus 1992, II, 58]. Прохання Артабана задовольнили, і Вонона вислали в Помпейополь. Зробили це, не лише щоб задовольнити царя, а й для того щоб вдарити по планах намісника провінції – Пізона. Вонон спробував утекти у Вірменію і звідти далі на схід [Tacitus 1992, II, 68]. Під час спроби втечі він загинув.

У 30-ті рр. н. е. в консульство Гая Цестія і Марка Сервілія до Тіберія прибуло посольство знатних парфян, які скаржились на Артабана [Tacitus 1992, VI, 31]. Сінак, один з найбільш знатних і родовитих парфян, і євнух Абд направили таємне посольство до Риму. Більшість представників роду Аршакідів були або знищені Артабаном, або ще не досягли зрілості, тому послі просили відпустити Фраата, сина царя Фраата IV, для того щоб він зайняв трон Аршакідів [Tacitus 1992, VI, 31]. Тіберій надав їм допомогу.

Прибувши в Сирію і змінивши спосіб життя, Фраат несподівано помер [Tacitus 1992, VI, 32]. Тіберій не відмовився від свої намірів і замість Фраата надіслав іншого

Аршакіда – Тірідата, а у Вірменію направив іберійця Мітрідата [Tacitus 1992, VI, 32]. З римського боку координувати всі заходи мав намісник Сирії – Луцій Вітеллій [Tacitus 1992, VI, 32]. Побоюючись можливого повстання в Юдеї, останній домовився з архієреями і звільнив населення від податків на товари [Josephus 1926, XVIII, 4, 3, (90)].

Першим почав діяти Мітрідат, банально підкупивши найближче оточення Аршака [Tacitus 1992, VI, 33]. Нападом на Вірменію розпочалась воєнна кампанія іберів, які змогли за доволі короткий час не лише захопити Артаксату, а й змусили парф'ян розпочати підготовку до воєнних дій [Tacitus 1992, VI, 33]. Артабан особисто очолив вторгнення в Іберію, проте ібери успішно утримували оборону. Луцій Вітеллій, який поширив чутки, що він збирається увійти в Месопотамію, змусив парф'ян відступити [Tacitus 1992, VI, 36]. Втрата Вірменії стала каталізатором широкомасштабної кризи, яка розпочалась у Парфії. Сіннак переконав свого батька Абдагеза та інших вельмож підготувати змову проти царя [Tacitus 1992, VI, 36]. Артабан втік у Скіфію лише зі своєю найманою охороною.

Вітеллій почав переконувати Тірідата розпочати активні дії [Tacitus 1992, VI, 37]. Першим прибув до Тірідата вигнанець Орноспад, який був соратником Тіберія в поході на Далмацію, за що він отримав римське громадянство. Тірідат призначив його сатрапом Месопотамії [Tacitus 1992, VI, 37]. Згодом прибули Сіннак та Абдагез із царською скарбницею та атрибутами влади. Вітеллій покинув Тірідата і повернувся з легіонами в Сирію [Tacitus 1992, VI, 37].

Можливо, цей крок Вітеллія міг бути пов'язаний зі смутою в Каппадокії, де народ клітів, підвладний царю Архелаю, повстав і закріпився в укріпленнях гір Тавру, й повстання вдалося ліквідувати лише після того, як Вітеллій надіслав легата Марка Требеллія з чотирма тисячами легіонерів і добірними допоміжними військами [Tacitus 1992, VI, 41]. На бік Тірідата перейшли засновані македонцями поліси Нікефорій і Антимусія та парф'янські міста Гал і Артеміта, що свідчить про незадоволення, яке панувало в міських общинах у парф'янській державі того часу [Tacitus 1992, VI, 41].

Тірідат вирушив у Ктесіфон, давню резиденцію парф'янських володарів (географічно місто розташовувалося прямо навпроти Селевкії на Тигрі, на іншому березі ріки), де вирішив чекати окремих представників знаті для власної коронації, але оскільки вони постійно відкладали поїздку, то Сурен, а за давнім звичаєм представники саме цього роду робили це, коронував Тірідата [Tacitus 1992, VI, 42]. Фраат і Герон так і не прибули на коронацію нового царя та стали на бік Артабана. Важливим фактором було також те, що всіма справами керував фактично не Тірідат, а Абдагез [Tacitus 1992, VI, 43].

Тим часом, залучивши кочівників собі на підмогу, Артабан почав повертати собі владу і вплив [Tacitus 1992, VI, 44; Josephus 1926, XVIII, 4, 4 (100)]. Коли Артабан наблизився до Селевкії, Тірідат вирішив повернутись у Месопотамію [Tacitus 1992, VI, 44].

Тіберій захотів укласти мир з Артабаном. Луцій Вітеллій і парф'янський правитель зустрілись на Євфраті, для чого був спеціально споруджений міст [Josephus 1926, XVIII, 4, 5 (101)]. Як гарантію миру Артабан дав римлянам у заручники свого сина Дарія [Dio Cassius 1914–1916, 59, 17, 5]. Отже, практика перебування представників парф'янської царської династії в Римі набувала характеру норми.

Спроби переворотів, були здебільшого викликані самим характером царства Аршакідів, коли суперечності між східними та західними сатрапіями стали причиною конфліктів [Кошеленко 1963]. Все це робило Рим більш надійним місцем для збереження життя представників династії й одночасно надавало римлянам засоби для втручання, коли їм це було вигідно, і вже від часів Тіберія окремі епізоди внутрішньої боротьби були інспіровані напряму римлянами, хоча римська традиція

подавала їх як відповідь на прохання парфянської знаті. Прикметно, що й Артабан III після відновлення своєї влади також надіслав у Рим свого сина Дарія. Тацит залишив таке пояснення: “У нас з ними давня і скріплена договорами дружба, і ми повинні прийти на допомогу своїм союзникам та суперникам у силі, які вклонились перед нами лише на знак поваги. Для цього і віддають вони нам царських дітей заручниками, для того щоб мати можливість, коли володар їхньої батьківщини стане для них нестерпним, звернутись до принцепса й сенаторів та отримати від них більш прийняттого царя, який засвоїв римські звичаї” [Tacitus 1992, XII, 10].

Аналіз епіграфічного матеріалу показує, що представники як царського роду, так і парфянської знаті доволі легко інтегрувались у систему римського життя. Так, найімовірніше, син Фраатового суперника Тірідата, Гай Юлій Тірідат, отримав римське громадянство і навіть керував одним з допоміжних загонів у римській армії [CIL, III, 8746], сини Фраата – Сераспадан и Родасп також згадуються, як сини “царя царів” [ILS, 842]. Інший син Фраата IV – Фраат, згадується у написі часів Антонінів, у зв’язку з реставрацією побудованого ним храму у Немі [CIL, XIV, 2216]. Орноспад, який під час кампанії Тірідата проти Артабана став сатрапом Месопотамії, отримав римське громадянство від Тіберія, оскільки відзначився у воєнних діях у Далмації і був добрим соратником імператора, тож його участь у перевороті видається не випадковою, як і інші контакти парфянських вельмож із римлянами, описані Тацитом.

Отже, починаючи від часів Августа, майже постійні внутрішньополітичні конфлікти в Парфії не лише ставали причиною певної пасивності політики парфян, а й зумовлювали перебування нащадків царського роду в Римі, де римляни часто використовували їх для реалізації своїх політичних завдань. Особливим питанням тут є характер дій римлян, зокрема діяльність адміністрації східних провінцій імперії. Ми можемо чітко побачити, що в добу Августа самостійні дії намісників сприймалися неоднозначно й особиста роль принцепса в цей час стає провідною – він координував і контролював зовнішньополітичні заходи або ж особисто, або ж через своїх соратників і родичів. Для переговорів з парфянами і вирішення труднощів у Вірменії на Схід у різний час вирушали Марк Віпсаній Агріппа, Тіберій та Гай Цезар Віпсаніан. Місія Германіка 18–19 рр. н. е. була продовженням цього курсу, проте конфлікт Германіка, який діяв в рамках особливих повноважень, наданих йому сенатом за пропозицією Тіберія, з намісником Сирії Гнеєм Пізоном призвів до драматичних наслідків.

Тіберій у контексті внутрішньополітичних конфліктів у Парфії йде на посилення позиції провінційної адміністрації, і ця політика виявилась ефективною, що продемонструвала діяльність Луція Вітеллія у 30-х рр. н. е. під час спроби Тірідата захопити трон у Парфії. Калігула чи Клавдій не особливо змінювали тенденцію, закладену своїми попередниками.

Незважаючи на численні внутрішні конфлікти та втручання римлян, парфянські царі Фраат IV та Артабан III є прикладом того, що перебування на троні впродовж тривалого часу все ж було можливим. Всупереч поширеній в історіографії думці, зовнішня політика ранніх Юліїв-Клавдіїв на Сході аж ніяк не була пасивною. Відсутність воєнних дій зовсім не означала, що римляни відмовились від активних заходів проти Парфії. Як ми спробували показати, сама ситуація в Парфії спонукала їх втручатись і активно здійснювати спроби змінити ситуацію на своєму східному прикордонні.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum
ILS – Inscriptiones Latinae Selectae

ЛІТЕРАТУРА

- Абрамзон М. Г.* **Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи.** Москва, 1995.
- Бокщанин А. Г.* **Парфия и Рим. Часть 2. Система политического дуализма в Передней Азии.** Москва, 1966.
- Дибвойз Н. К.* **Политическая история Парфии.** Санкт-Петербург, 2008.
- Кошеленко Г. А.* Внутривосточная борьба в Парфии // **Вестник древней истории**, 1963, № 3.
- Кошеленко Г. А.* **Греческий полис на эллинистическом Востоке.** Москва, 1979.
- Парфенов В.* **Император Цезарь Август: Армия. Война. Политика.** Санкт-Петербург, 2001.
- Asdourian P.* **Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr.** Berlin, 1911.
- Dio Cassius.* **Roman History.** Vol. VI–VII / Ed. E. Cary. (Loeb Classical Library). Harvard University Press, 1914–1916.
- Gregoratti L.* Fighting a Dying Enemy: Western View on the Struggle between Rome and the Parthians // **Myth-Making and Myth-Breaking in History and the Humanities.** Bucuresti, 2012.
- Gregoratti L.* In the Land West of the Euphrates: The Parthians in the Roman Empire // **Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology, held at the University of Catania, March 3–5th, 2011.** Vol. II. Oxford, 2015.
- Iustinus.* **Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus.** London, 1853.
- Josephus.* **The Jewish war. Jewish Antiquities** / Ed. by H. St. J. Thackeray, in nine volumes. (Loeb Classical Library). Harvard University Press, 1926.
- Lerouge C.* **L'image des Parthes dans le monde gréco-romain. Du début du Ier siècle av. J.-C. jusqu'à la fin du Haut-Empire romain.** Wiesbaden, 2007.
- Magie D.* The Mission of Agrippa to the Orient in 23 B. C. // **Classical Philology.** Vol. 3, No. 2. 1908.
- Makhlayuk A.* Memory and Images of Achaemenid Persia in the Roman Empire // **Political Memory in and after the Persian Empire** / Ed. J. M. Silverman. SBL Press, 2015.
- Mattern S.* **Rome and the Enemy. Imperial Strategy in the Principate.** Berkeley, 1999.
- McDowell R. H.* **Coins from Seleucia on the Tigris.** Chicago, 1935.
- Rich J.* Augustus's Parthian honours, the temple of Mars Ultor and the arch in the Forum Romanum // **Papers of the British School at Rome.** Vol. 66. 1998.
- Sartre M.* **The Middle East under Rome.** Harvard University Press, 2005.
- Suetonius.* **Lives of the Caesars.** Vol. I / Ed. by J. C. Rolfe. Harvard University Press, 1914.
- Tacitus.* **Cornelii Taciti libri qui supersunt. Tom. I Pars Prima: Ab Excessu Divi Augusti Libri I–VI** / Ed. Stephanus Borzsák. Stuttgart und Leipzig, 1992.
- Velleius Paterculus.* **Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti** / Ed. F. W. Shipley. Harvard University Press, 1924.
- Wolski J.* Les Achéménides et les Arsacides. Contribution à l'histoire de la formation des traditions iraniennes // **Syria.** T. 43. Paris, 1966.
- Wolski J.* Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen // **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Principat. Politische Geschichte** / Hsg. Hildegard Temporini. Bd. II. 9.1. Berlin & New York, 1976.
- Wroth W.* **Catalogue of Greek Coins in the British Museum (BMC): Parthia.** London, 1903.